

بسم الله الرحمن الرحيم

از ایران چه می دانم؟ / ۱۰۹

نرانه های محلی ایران

صادق همایونی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹
کد پستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱
تلفن: ۸۸۸۲۱۳۴، ۸۸۳۱۵۲۴۰، ۸۸۳۱۵۲۴۱
دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵ پست الکترونیک: crb@iranculturesstudies.com
● تلفن واحد بازاریابی: ۸۸۳۱۵۲۳۳ فروش الکترونیک: www.iranculturesstudies.com
www.lahzeh-ketab.com

تلفن های بخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۶۴۱، ۲۱۷۷۶۴۷-۰۹۱۲
مراکز اصلی بخش و فروش:
● فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه،
شماره ۲۲۹. تلفن: ۸۸۸۴۹۶۴۱
● بخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری،
شماره ۲۵۵. تلفن: ۶۶۴۱۷۴۳۲؛ دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

* ترانه های محلی ایران - از ایران چه می دانم؟ / ۱۰۹

* مؤلف: صادق همایونی
* سروراستار و مدیر علمی: دکتر حسن باستانی راد
* ویراستار: میکائیل وحیدی راد
* عکس روی جلد:؟؟؟
* طراح قالب جلد: ایراندخت قاضی نژاد؛ اجرا: فریده داورزنی
* صفحه آرا: سمیه تیممی
* لیتوگرافی: هماگرافیک * چاپ: محتشم * شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه * چاپ اول ۱۳۹۲
* بها: ۵۰۰۰ تومان
همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی
دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 978-964-379-274-9

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۲۷۴-۹

همایونی، صادق، ۱۳۱۳ -

ترانه های محلی ایران / صادق همایونی. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۱.

۱۲۰ ص. - (از ایران چه می دانم؟؛ ۱۰۹)

ISBN: 978-964-379-274-9

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. موسیقی محلی ایران. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.

۱۳۹۱ ع ۸ هـ / ۱۸۲۰ M

۲۹۰۴۷۰۳

کتابخانه ملی ایران

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز همه ایرانیان، به ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و مستمر درباره تاریخ پرفراز و نشیب ایران زمین و دیانت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. از این رو، دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه‌جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش مستمری را آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه *از ایران چه می‌دانم؟* آگاهی‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون ایران پژوهی در دسترس همه دوستداران ایران و جوانان علاقمند کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با ارائه این نوع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هرگونه ذهنیت و جانبداری‌های یک‌سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همه دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در شکوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

فهرست مطالب

پیش‌سخن

فصل یکم. ترانه و منشأ آن

- ۷
۹
۹
۱۰
۱۴
۱۵
۱۶
۱۹
۱. پیشینه و بن‌مایه ترانه
۲. وزن در ترانه‌ها
۳. فہلویات
۴. خسروانی‌ها
۵. نفوذ شعر هجایی در میان اعراب
۶. سیر ترانه (اشعار هجایی) پس از اسلام

فصل دوم. ویژگی‌های ترانه‌ها

- ۲۵
۲۵
۲۶
۲۸
۲۹
۳۰
۳۳
۳۴
۳۸
۴۱
۱. سادگی واژه‌ها و اوزان
۲. جلوه طبیعت و اقلیم در ترانه‌ها
۳. جلوگاه ذوق و زیبایی‌شناسی مردم
۴. صداقت، جسارت و بی‌پروایی در بیان
۵. آمیختگی با آداب و رسوم و باورها
۶. برخورداری از اندیشه‌های متنوع
۷. برخورداری از اعتبار هنری شایان
۸. ترانه: عشق صادقانه به مظاهر حیات و زندگی
۹. گمنامی سرایندگان

فصل سوم. گونه‌شناسی ترانه‌های محلی

- ۴۳
۴۳
۱. دوبیتی‌ها

- ۵۰ ۲. شریه‌های ترکی رایج در فارس
- ۵۱ ۳. روایی‌ها
- ۵۴ ۴. منظومه‌ها و حماسه‌ها
- ۶۴ ۵. منظومه‌های عاشقانه
- ۶۶ ۶. شادمانه‌ها
- ۷۱ ۷. شوخی‌ها، طعنه، طنز، تمسخر و سرگرمی‌های زنان
- ۷۵ ۸. لیکوها
- ۷۷ ۹. لالایی‌ها
- ۸۰ ۱۰. ترانه‌های موسمی و فصلی همراه با مراسم خاص
- ۸۶ ۱۱. پیشاهنگان نوروز و بهار و نوروزیه‌ها
- ۹۱ ۱۲. کارنواها
- ۹۸ ۱۳. سوگ‌سرودها
- ۱۰۲ ۱۴. ترانه‌های مذهبی، اعتقادی و باوری
- ۱۰۵ ۱۵. دعا و مناجات و مراسم ماه رمضان
- ۱۰۷ ۱۶. ترانه‌های اندرزی و ضرب‌المثلی
- ۱۰۹ ۱۷. ترانه‌های چیستانی یا واگوشکی
- ۱۱۰ ۱۸. تکلمه‌ای بر انواع ترانه‌های محلی

فصل چهارم. ترانه در گستره ایران فرهنگی

- ۱۱۳ ۱. ترانه‌سرایی در افغانستان
- ۱۱۳ ۲. ترانه‌های تاجیکستان
- ۱۱۷

سخن پایانی

مآخذ

- ۱۲۱
- ۱۲۳

پیش سخن

زبان فارسی، از بارزترین و مهم‌ترین نشانه‌های هویت ملی و شناسه هویت تاریخی ایرانیان است؛ چه آنان که در مرز و بوم کنونی زندگی می‌کنند و یا در گستره تاریخی و فرهنگی خارج از مرزهای سیاسی کنونی‌اند و یا در دیگر نقاط جهان پراکنده‌اند. «زبان فارسی از دیربگام و در مجال‌های تاریخی‌ای که یافته تجلیگاه اراده ملی در جهت استقلال، آزادی و عدالت و یگانگی شده است» (دولت‌آبادی، ۱۳۸۹، ص ۶۲)؛ و ریشه شعر در این زبان، بسیار کهن و حتی آسمانی است. امروزه ثابت شده و قوانین استوار تاریخی و زبان‌شناسی بر این موضوع تصریح دارند که زبان دری زبان تازه‌ای نیست؛ بلکه پیشینه‌ای کهن دارد که در عرض زبان بلوخی است و لهجه‌ای مشترک بوده که در مشرق ایران و دربار شاهان بدان سخن می‌گفته‌اند. این زبان در دوره ساسانی و اوایل اسلام در ایران شیوع داشته و گذشته از شواهد تاریخی، از نظر اصول زبان‌شناسی و بررسی تاریخ شعر فارسی پس از حمله اعراب این موضوع به خوبی روشن می‌شود. استاد شفيعی کدکني ضمن ارائه این بحث، در این باره بیان می‌کند:

«وجود آثار فصیح و استواری از شاعران و نویسندگانی چون رودکی و بلعمی نشان می‌دهد که زبان دری زبانی رایج و پخته و کامل بوده است. تاوانسته در فاصله کم‌تر از دو قرن آن‌چنان تکامل پیدا کند» (شفيعی کدکني، ۱۳۶۹، ص ۵۶۵ و ۵۶۴).

خنیگران و گوسانان، نوازندگان و بدیهه‌پردازان کهن، شاعران و ترانه‌سرایان و همه ادیبان این دیار در زبان دری نقش داشته‌اند و تأثیر تلفیق زبان جدید در دوره اسلامی در آن اندازه نبود که بتواند شعر خنیايي کهن را بمیراند. شباهت میان باربد و شاعر نایینای سامانیان رودکی مثال‌زدنی است و رودکی کسی است که در قرن دهم هم‌چنان براساس سنت کهن، بدیهه‌پردازی به همراه یک

ساز زهی تصنیف می‌کرده است. ظاهراً هنر خنیاگران بدون استثنا با موسیقی در ارتباط بوده و احتمالاً همین ارتباط باعث شده است که شعر ایران در چنین درجه بالایی متمایز از نثر باقی بماند (پهلوان، ۱۳۸۸، ص ۵۲).

پس از اسلام شعر با توانایی‌هایی که داشت و شاعران بزرگی که با عروض آشنایی یافته و از اوزان عروضی بهره می‌بردند، راه کمال پیش گرفتند و در دربارها مورد حمایت واقع شدند. ولی گونه‌ای شعر از اوزان هجایی سود می‌جست و در میان عامه مردم رواج داشت؛ بنا به سنت کهن این نوع شعر در سینه‌ها جای داشت و نسل به نسل در میان آنان زبان به زبان می‌گشت. این گونه شعر با همان ویژگی‌های پیشین و با زبان ساده و روان، به دور از شعر عروضی پیوسته با زبان حال و درد و رنج و شوق آنان بود که همین ترانه‌های محلی است. ترانه‌ها و به‌ویژه ترانه‌هایی که در اوزان هجایی هستند، به‌عنوان میراثی معنوی و گران‌قدر و کاربردی درخشان در زندگی مردم و در همه مناطق و در میان همه قومیت‌ها با سیطره و گسترش حیرت‌انگیز، درخشش جادویی و الماس‌گونه دارند. لفظ ترانه، تنها شامل ترانه‌های عاشقانه نیست، بلکه آنها در همه جلوه‌های زندگی اعم از مادی و معنوی پدیدارند و دربارهٔ شئون گوناگون زندگی مردم سروده شده‌اند: نظیر قصه‌ها، ضرب‌المثل‌ها، چیستان‌ها، روایی‌ها، انواع بازی‌های کودکان و نوجوانان و جوانان و انواع سرگرمی‌ها و دلخوشی‌های زمستانی و تابستانی و مراسم گوناگون اعم از تولد و نوازش‌ها، عقد و عروسی و کارآواها، اشعار مذهبی و اعتقادی نظیر مولودخوانی، مناجات‌های ماه مبارک رمضان، دعاها و راز و نیازها با خالق و حتی پیامبران و ائمه اطهار و شوخی‌ها و لالایی‌ها، نوروزخوانی‌ها، اورادی که برای مصون ماندن از پلیدی‌ها و حتی حیوانات خوانده می‌شوند؛ مراسمی چون خرمن‌کوبی، میوه‌چینی، و در آداب و رسومی که در بسیاری از نقاط در مرگ جوانان یا قهرمانان یا پهلوانان اجرا می‌شوند و حتی شوخی‌ها و طنزها، هزل‌ها و هجوها و مهرورزی به پرندگان، درختان، جانوران و از پای افتادگان و بیش از همه علیه حاکمان ستمگر و بیگانگان، تجلیل از قهرمانان، در مقام بیداری و مقاومت در برابر بیدادگر و بیدادگری‌ها و ...